

पाददण्डः

एकाङ्कम्

डा० वनमाला भवालकरः

डा. सत्यव्रत महोदय —

सस्नेहमुपहासीकृतं

सागरात्

४-९-६७.

भवालकर वन माल्या.

1000 1000 1000 1000 1000

1000 1000 1000 1000 1000

1000 1000 1000 1000 1000

पाददण्डः

एकाङ्कम्

डा० वनमाला भवालकरः

रूप्यकम् मूल्यं १

प्रकाशिका:

संस्कृतपरिषद्

विश्वविद्यालयः, सागरम् (म० प्र०)

२०२१ विक्रमसंवत् ॥

अस्मात्संस्करणाल्लभ्यं धनं

लेखिकाया संस्कृतपरिषदे प्रदत्तम् ।

अस्य रूपकस्याभिनयार्थं लेखिकाया

अनुमतिः प्रापणीया ॥

मुद्रक :—

अमलकुमार वसु

इंडियन प्रेस, (प्रा०) लिमिटेड

वाराणसी शाखा ।

समर्पणम् ॐ

आक्रान्ता सहसाऽऽयुधैरगणितैश्चीनैर्यदा मातृभू-
खातुं तां रभसा तदा हिमनगे प्राणांस्तृणीकृत्य यैः ।
तत्पूजारिशिरःस्रजा स्वरुधिरैश्चाहो सुधीरैः कृता
तेभ्यो वन्दनपूर्वकं ललितवाग्भूः पाददण्डोऽर्प्यते ॥

आसुखम्

अथेदमुपायनीक्रियते संस्कृतानुरागिणामेकाङ्कं पाददण्डाभिधानं रूपकम् ।
अस्मद्विभागप्राध्यापिकया श्रीमत्या डा० वनमालाभवालकरदेव्या निबद्धमिदं
रूपकं सागरिकायां प्रथमं प्रकाशितम् । वस्तुवैशिष्ट्याद्, अभिनयोपयोगित्वाच्च
रूपकमिदं सर्वेषां प्रीतिजननं भविष्यतीति प्रत्ययवद्भिरस्माभिर्ग्रन्थरूपेणेदं
प्रकाश्यते ।

युगोपयोगिनां नाटकानां संस्कृतभाषायामनुभूयते कश्चिदभावः । ये च
प्राचीनमार्गानुसारिणो नाट्यकारास्ते सर्वथा लक्षणानुसरणपरा इति कृत्वा केवलं
प्रख्यातवृत्तं राजर्षिनायकं च समाद्विश्यन्ते । स मार्गो नवीनयुगस्य सम्यक्
प्रीतिप्रदो नैव दृश्यते । ये विषया अद्यत्वे जनानां रुचिकरास्तानवलम्ब्य नाट्य-
निर्माणे नाट्यकारस्य शक्तिविशेषोऽपेक्ष्यते । स च विशेषोऽस्मिन्नेकांकरूपके
लेखिकया प्रदर्शित इत्यस्माकं निश्चयः ।

देशप्रेमभावनां भूमिकारूपेण प्रकल्प्य तदुपरि यूनोरनुरागगतिरत्र प्रति-
पादिता लेखिकया । मानवप्रेम्णि हृदयसौन्दर्यमेव साफल्यबीजं न पुनर्देहसौन्दर्य-
मिति सुष्ठु प्रतिपादयन्ती लेखिकात्र 'प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता' इति
कालिदासोक्तं चिरन्तनं सत्यमपि नवीनरीत्या पाठकसमक्षं प्रस्तौति ।

अभिनययोग्यं रूपकमिदं सर्वे संस्कृतानुरागिणः स्वागतीकरिष्यन्ति, एवं च
संस्कृतसाहित्यस्य वर्तमानयुगमपि यथापूर्वं समृद्धिं गमिष्यतीत्यस्माकं विश्वासः ।

रामजी उपाध्यायः

१४-३-६४

2014

पाददण्डः

(नेपथ्ये नान्दी)

कैलासे केलिकाले प्रियवचनरतार्धाङ्गिनीदत्तदृष्टेः

श्रुत्वा हा हेति दूराब्जटिति शरणिनां रक्षणायोत्थितस्य ।

देव्या सम्भ्रान्तयाङ्गात्परिपतनभयादाश्रितः शंकरस्य

त्रैलोक्याधारहेतुर्दुरितभयहरः पातु नः पाददण्डः ॥

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति वामतो गृहाम्बन्तरद्वारेण शान्ता पञ्चत्रिंशद्वर्ष-
देशीया गृहस्वामिनी । दक्षिणतो गृहप्रवेशद्वारि गत्वा, औत्सुक्येन बहिः
पश्यन्ती, उच्चैरामन्त्रयति)

शान्ता—भोः पत्रवितरक, शृणु तावत्, अस्ति किञ्चित्पत्रमस्मत्कृते ? किं
मणसि, अद्य नास्त्येव किमप्यस्मानुद्दिश्य ? किं नहि सुधीरस्यापि ?

(खिन्नमुखी द्वारदेशादम्बन्तरीभूय द्वाराभ्याशे स्थितस्य पुष्प-
करण्डकाधारकाष्ठफलकोपरि विचारमग्नेव शून्यदृष्टिरुपविशति ।
नेपथ्ये “शान्ते” इति शब्देन सह वामतोद्वारेण प्रविशति भास्कर-
श्चत्वारिंशद्वर्षावस्थो धृतबहिर्गमनवेषः शान्तायाः पतिः)

भास्करः—अहो, किं नु खलु अत्रैवासीना मद्गृहिणी, उच्चैराहूयमानापि न
ददाति प्रतिवचनम् ! अयि, सुप्तोत्थितं मां मधुरोष्णचायपानपिपासा
वाधते । मध्याह्ननिद्रानन्तरमुद्घाटितनयनस्य ममाभिमुखं पर्यङ्कपार्श्वे
पेयपात्रहस्ता स्मेरानना मामनुनयन्ती क्व सा मे पतिपरायणा प्रिया
क्व चैषा रुष्टवदना पेयप्रतीक्षापरिश्रान्तं कृतवेषान्तरमपि भर्तारमुपेक्ष-
माणा क्षारजलपूरितमुखीव जोषं निषण्णा मम सहधर्मचारिणी ।
इम्, ते हि नो दिवसा गताः । आम्, किं ममेदमाकाशभाषितं
कस्यापि भ्रवणपुटप्रवेशमपि नार्हति ? युज्यत एवैतद् यदुपस्थिते
भ्रातरि किं भर्तृभाषणेन ।

शान्ता—(सोद्वेगम्) किं ममापि श्रवणेन वृथाप्रलापेन वा । गृहस्वामिनः
शासने स्थितायामपि मयि तस्य पिपासाशमनाय नास्ति गृहे शर्करा ।

भास्करः—अलं मिथ्यावादेन । भवादृश्याः सुगृहियाः कोष्ठागारे शर्करा नास्ति
संचितेति को विश्वसेत् ।

शान्ता—(सरोषम्) कुतः संचीयते । किं नहि जानाति महाभाग आपणो
शर्करा दुर्लभेति । तव तु प्रतिदिनं द्विहोरापर्यन्तं वृत्तपत्रपठनं
कालापव्यय एव प्रतिभाति मे । न जाने कुत्र लुप्ता शर्करा ।
युद्धकालेऽपि नासीत्तथा शर्कराया अभावो यथाद्य युद्धावसाना-
नन्तरम् ।

भास्करः—किं नावगच्छति त्वादृशी विदुषी समवसितेऽपि समरे देशोऽय-
मद्याप्यापद्दशापन्न एव वर्तते इति । व्यर्थं तव प्रत्यहं निरन्तरमाकाश-
वाणीश्रवणम् ।

शान्ता—आपद्दशां कर्णेन श्रुत्वा कर्णान्तरेणापसारयितुमर्हन्ति पुरुषा एव ।
कथमस्माभिर्विस्मर्यते । प्रातरुत्थाय गृहादस्तंगतो गृहपतिः कार्या-
लयाद् दीपप्रकाश एव पुनरुदेति गृहे । दिने दिने गृहिया गृह-
कर्मण्यनुभवितव्यामापद्दशां स किं वेत्ति ?

भास्करः—सह शर्करया बाङ्माधुर्यमपि लुप्तमिव दृश्यते यदहं निपुणमुपा-
लब्धोऽस्मि । बाढम् । यत्किमपि हृदये कृतवैष उपालम्भः, तत्
श्रोतुमवहितंस्तिष्ठामि । प्रारभ्यतां वाग्वर्षणम् । किन्तु न दण्डनीयोऽयं
जन एवं पेयनिरोधेन ।

शान्ता—तद् गच्छ मित्रगोष्ठीम् । परिहीयते गमनवेला । तत्रैव कुत्रापि
शममेष्यति ते पिपासा ।

भास्करः—सत्यं भीतोऽहं गृहदेवताया रोषेण । किन्तु कथमपरिज्ञातकोपकारणः
प्रतिकारोपायमपि चिन्तयेदेष दासः । शान्तेति स्थाने खलु कृतना-
मवेयाया अनुपपन्नोऽयमदृष्टपूर्वः कोपः ।

शान्ता—(साश्रुकण्ठा) कुपिते भगवति किं मम कोपेन ।

भास्करः—हम्, विदितम् । शान्ते अरण्यरुदितमिव मे समुपाश्वासनम् ।
तदुपेक्ष्य त्वं मुहुरेकमेव मार्गमनुधावसि । लङ्घितासि पुनः सन्तापेन ।
मुदोऽप्यवसरे वृथा विषीदन्ती नात्मानं गणयसि न गृहगतान् ।
युद्धभाले चिन्तया विह्वलं ते चित्तं दिष्ट्या निवृत्तमद्य । समर-
व्यसनेन विपन्नस्तव भ्रातेति बहुलीभूतेन वृत्तान्तेन प्रवर्तितस्तवाश्रु-
प्रवाहो भगवत्प्रसादेन प्रमार्जितः । बहुशोचितस्तवानुजो यमसदन-
मिव प्रविश्य सकुशलः प्रत्यागतः ।

शान्ता—कथं सकुशल इति ! पंगुः, एकपादः—

भास्करः—अलमतिमात्रं संतप्य । मातृभूमे रक्षणाय प्रार्थार्पणमपि न बहु
मन्यन्ते वीरयुवकाः किं पुनश्चरणदानम् । पश्य तव प्रतिवेशिनी-
मेकपुत्रापि या सुतं समरे सम्प्रेष्य तन्मरणदुःखमपि धृत्या वहति
शान्तचित्ता । सुधीर एकपादोऽपि चिकित्सालयं संस्थाप्य सुखेन
जीवनं यापयिष्यति ।

शान्ता—न पश्यामि तस्य जीवने कमपि सुखस्यावकाशम् । तस्याशादीपो
निर्वाणित एव यदि तस्य सर्वस्वभूतायाः प्रेयस्या अनुरागोऽवस्थान्तरं
गतो भवेत् ।

भास्करः—यथार्थं प्रेयसी चेत् सुधीरलग्नं तस्या हृदयं कथमन्यगामि
भवेत् ? यदि यथा त्वं वदसि तथा ललिता चलचित्ता प्रत्याख्यान-
परुषा भूत्वा सुधीरमवधीरयति तर्हि नैव सा प्रेयसीपदमर्हति ।

शान्ता—तर्कविसङ्गते लोकव्यवहारे निरर्थक एष युक्तिवादः ।

भास्करः—ब्राह्म । अनभिज्ञो लोकव्यवहारस्य तवैव वचनं प्रमाणीकरोमि ।
कामं सुधीरो भवतु ललितया विप्रलब्धः । तथापि हस्तसन्निहिते
उपाये, अस्थानमेतत्खलु चिन्तायाः । चिरं मे मनसि कृतं मन्त्र—
यामि किञ्चित् । ललिता यदि सुधीरं प्रत्यादिशेत् तर्हि निशामेव
तस्मै दातुकामोऽहम् । सुधीरे बद्धरागेव भाति सा । तां प्रवि

सुधीरस्यापि दृष्टिरागोऽनुकूल इव प्रतीयते । अनयोर्विवाहेन सा यथानुरूपमर्तृगामिनी भवेत् तथैव सुधीरोऽपि तवार्तिविषयतां न प्रपद्येत ।

शान्ता—अलं दूराधिरोद्दिश्या एवमाशया । अविचारणीय एष विषयः । तरुणीभूताऽपि परिणयपराङ्मुखी निशा पाञ्चालिकावत् केनाऽपि कस्मा अपि कथं दीयेत । सौंदर्यस्य मापदण्डेनैव यत्र कन्यामूल्य-नियमः, गुणानां तु न कापि गणना तत्र विवाहविषये सुहृन्नुभूत-परिभवा सा निर्विण्णतया परिणयस्य मनो न करोति । अन्यदपि चिन्तनीयम् । सुधीरोऽपि सुशिक्षितां रूपवतीमभिजातां सुशीलां गुणसम्पन्नां ललितां पत्नीपदाय संकल्प्य भग्नमनोरथोऽपि कथं तत्स्थाने निशामारोपयिष्यतीत्यपि महान् सन्देहः ।

भास्करः—यद्येवं ललिता शीलगुणोपेता सुशिक्षितोन्नतकुलोत्पन्ना कथं सापि स्वेच्छया सकृद्वरणानन्तरं सुधीरं विहाय पतिमन्यं चिन्तयेत् । अस्थाने खलु संशयितं ते मनः ।

शान्ता—यदि अलीका मम शङ्का तर्हि किं चिरायते ललिता । गृहागतस्य सुधीरस्य सप्ताहोऽद्य । आयाते तस्मिन् तद्दिने एवाविलम्बं पत्रं प्रेषितम् । अद्यापि सा नायाता न वैतावत्कालं पत्रोत्तरमपि विसृ-जति । किं न तर्कयसि किमप्यस्या दुर्व्यवहारेण ? सेनाधिकार-पदारूढस्य धनमानवतोऽर्धाङ्गिनी भवितुं लालायिता सा मम आतृकं वशीकृतवती । किन्तु पङ्गुत्वे पतितः स इदानीं नाधिकार पदाहं एतादृशीनामाढ्ययुवतीनां पतिपदस्याप्ययोग्यः संवृत्तः । किमत्र चित्रं यदि जीर्णवस्त्रवद् निःशङ्कं त्यज्यते आभिः । दुष्टे, अद्य भव सकामा । मातृपितृविहीनो ममानुजो मयाऽऽवाल्यात् पुत्रत्वे परिकल्प्य संवर्धितः । प्राणपणोनापि तस्य सुखमसाधयिष्यं यदि त्वं तस्य जीवने पदं नाकरिष्यः । तव प्रेरणयैव शत्रुसम्मुखं

गत्वा चरणहीनो जातः । इदानीं स्वार्थान्धा तं प्रत्यादिशसि चेत्
का गतिः, कथं सुधीरः समाश्वासनीयः ।

भास्करः—प्रथमं तावत् त्वमेव समाश्वासनीयासि संवृत्ता यान्यं समाश्वासि-
तुकामा ।

शान्ता—किं करोमि ? अनया वामया विप्रलब्धोऽपि सुधीरो विमनस्कतया
तामेव चिन्तयन् शय्याप्रान्तविवर्तनैर्निशां गमयन् प्रजागरकुशो
लक्ष्यते । अतिमात्रं शोचनीयतां गतस्य तस्य कृते बलवदुत्कण्ठिताहं
न पारयामि चित्तं स्थिरीकर्तुम् । हा कष्टम् । (द्वाष्पं विसृजति)

भास्करः—मा मा । न शोभते तवेदं वैक्लव्यम् । सर्वदर्शी भगवान् यथा
पूर्वं तव दुःखभर्य दूरीकृतवान् तथैवमामपि विपदं निवारयिष्यति ।
यत् सत्यं, केनापि दुर्निवारेण कारणेन चिरायितापि ललिता अचि-
रेणैवागमिष्यतीति मेऽन्तःप्रवृत्तिर्दृढं प्रमाणीकरोति ।

शान्ता—भवतु ते मुखं शर्करापूरितम् ।

भास्करः—हा । कुत्र शर्करा । शर्कराभावे पेयमपि प्रतिषिद्धं त्वया ।

शान्ता—नहि नहि । क्षणेन सिध्यते तव पेयम् । किन्तु वेषेणानेन तर्कयामि
पुनर्वहिर्गमनोद्यतो भवानिति ।

भास्करः—साधु तर्कितम् । अद्य विश्रामदिवसः । सप्ताहेऽयमेवैको वारः
स्वच्छन्दानुवर्तनाय । दिनषट्कं तु कार्यालयवृन्दिनो वयम् ।

शान्ता—अत एवाधिकतरं युज्यते विश्रामदिने गृहे स्थातुम् । एकाकी सुधीरः
पदमपि गन्तुमक्षमो विवशीभूय पर्यङ्कस्थ एव दिनमेकैकं शून्यमनसा
गणयति । तत्पार्श्वं उपविश्य वार्तालापैस्तस्याकुलं चित्तं विनोद-
यितुं त्वमेव जानासि । स्त्रियस्तु वयं तेन सह संभाषणाय नालम् ।

भास्करः—एषा तव चाटुवचनचातुरी स्वकार्यसिद्धये । यत् सत्यं, अद्यापि न
जातो भुवि स पुरुषो यो वाग्विलासे दत्तपत्रेण नारीवर्गेण स्पर्धि-
तुमुत्सहेत । भवतु भवतु, भ्रूकुटिभङ्गेन सूचितं रोषं तावत् संहर ।
एष परित्यक्तो मया बहिर्गमनविचारः । (उष्णीषं शिरसोऽवतारयति)

(नेपथ्ये गीतध्वनिः)

अहो, निशाया गीतध्वनिः श्रूयते । मन्ये, सुधीरस्य मनोरञ्ज-
नाय निशा गातुमपि प्रवृत्ता । अन्यथा गाननिपुणाऽपि सा न कस्या-
प्यनुनयवर्तिनी । अतोऽपूर्वोऽयमवसरः । एहि तन्नैव गत्वा शृणुवः ।
अथवा प्रथमं तावत् तृषार्तं कण्ठं शमयित्वा पश्चादेव श्रोत्रविनोदनं
भवेदित्युदारः कल्पः । अतो महानस एव पूर्वं गच्छावः । एहि ।

(निष्क्रान्तौ)

(ततः पटोद्घाटनमनु प्रविशति प्रावृत्तशरीरार्घः पर्यङ्कशायी
युवा सुधीरः, समीपे काष्ठासनस्था गायन्ती निशा)

निशा—(जाति—पादाकुलिका)

तमसान्तरितं गगनवितानं
जलद न वितरसि तृषिते नीरम् ।
आतपतप्तं परितः पुलिनं
नापसारयसि दिनकर तिमिरम् ॥
रजसि विकीर्णं विकसितकुसुमं
न हि विसारयसि पवन परिमलम् ॥
अन्वयितेव सुधांशो वसुधा
सुधया संजीवयसि नहि निशाम् ॥

सुधीरः—अहो, अनेन गीतमाधुर्येण लब्धमद्य श्रोत्रनिर्वाणम् । निशादेवि, न
मया कदापि संभावितं कोकिलकण्ठी भवतीति ।

निशा—कोकिलवर्णाया कोकिलस्येव कण्ठ इति किमाश्चर्यम् । अथवा रूपं
विना स्वरमाधुर्यं कुत इति युज्यते भवतो विस्मयः ।

सुधीरः—(सलज्जम्) मा मा, एवं विचिन्त्य । नासीदीदृशी मे विवक्षा ।
तथापि यदि मम वचनैस्वज्ञाता भवती तर्हि बद्धाञ्जलिरहं क्षमां याचे ।

निशा—अलमात्मानमुपालभ्य । मयापि परिहासेन विजल्पितम् । भवतु, अह-
मपि भवतानुग्रहीतव्या गीतमेकं आवयित्वा ।

(घाटिका-यन्त्रे चतुर्वादिनध्वनिः)

सुधीरः—(ससंभ्रमम्) इह, किं चतुर्वादिनवेला संजाता । भवत्या गीतरागेण
हृतमनसः समयगणनापि विस्मारिता । पत्रवितरकस्तावदागत्य
निर्गतो भवेत् ।

निशा—(सस्मितम्) भवत्कृत आगतं पत्रं पत्रवितरको अदत्त्वा निजगृहं न
नेष्यति । सुधीर महाभाग, भवत्स्त्रिखितपत्रस्योद्दिष्टस्थानप्रापणे
ततो विस्मयितस्यात्रागमने च कालाकालव्यपेक्षा भवेदेव । मन्येऽहं
विरहिजनहिताय विशेषपत्रप्रेषण-व्यवस्था संस्थापयितव्येति ।
आगामिपञ्चवाधिकयोजनार्थमेष प्रस्तावो राज्यशासनायावश्यमेव
मया प्रेषणीयः । किन्तु महाशय, एतादृश्याः सेवाया वेतनमप्य-
पेक्षेऽहं भवत्संगीतश्रवणम् ।

सुधीरः—मधुरस्वररुचेरपि मम न गानक्षमतेति लज्जितोऽहम् ।

निशा—नाहं विश्वसिम्येतादृशं विनयवचः । ललितादेवी तु लब्धयशा
संगीतज्ञेति बहुश्रुतम् । किमतीवमधुरं तस्या गायनम् ?

सुधीरः—(सोत्साहम्) तस्यास्तु गीतमधुरिमा वर्णनातिगः प्रतिभाति ।

निशा—अथ साऽस्मिन् छायाचित्रे इव प्रत्यक्षमध्येवं मनोहराकृतिः ?

सुधीरः—मम नयनयोस्तु सा सौन्दर्यस्य साक्षान्मूर्तिरेव । एषा प्रतिकृतिस्तस्या
रूपसम्पदोऽलगांशमपि नावतारयति । किन्तु परमार्थेनाहं तु तस्या
हृदयस्य सौन्दर्यातिशयेनैवाधिकतरमाकृष्टोऽस्मि । प्रेमामृतस्यन्दि
सुकोमलं तच्चेतः ।

निशा—यद्येवं, भवतो रुग्णावस्थां जानन्त्यपि कथमद्यापि नायाता ।

(ततः प्रविशति ससंभ्रमं भास्करः शान्तानुगतः)

भास्करः—(जनान्तिकम्) शान्ते, मधुरः कथायोगो विस्वादिता निशया ।
(सुधीरसकाशं गत्वा) सुधीर, त्वद्गानश्रवणाशया सोत्सुकौ बहिरेव
विलम्बितवन्तौ । त्वया नन्वावयोराशाभङ्गः कृतः ।

सुधीरः—आर्य, अनभ्यस्तसंगीतस्य मे कलाया अप्रदर्शनमेव वरम् । सम्यगुक्तं बद्धा मुष्टिर्लक्षाधिकमूल्येति । तथाप्यतः परं सत्यमेव मयापि कन्दुकक्रीडाजलावतरणादीन् प्राक्परिचितान् विनोदान् विस्मृत्य, अयमेव संगीतच्छन्दोऽङ्गीकरणीयः ।

भास्करः—साधु चिन्तितम् । स्वान्तःसुखमिव बहुजनचित्तरंजनमपि संगीतं नाम । अद्यैव किं न प्रारभ्यते । किं न जानासि त्वं श्वः करणीय-मद्य कुर्वीतेति ।

सुधीरः—(सहास्यम्) किन्तु नाहमिदानीं मृत्युना गृहीतः । मृत्युरपि मत्तो विमेति यतो गृहीतोऽपि तेन मुक्तोऽहम् ।

शान्ता—तात, सत्यमप्येतदवचनीयम् । न युक्तं दैवमुपहसितुम् । ललाट-लिखितं केनाऽपि न ज्ञायते ।

सुधीरः—अस्या भीरुताया औषधमस्ति समराङ्गणदर्शनम् । भवतु अहम्, यदि दुभ्यं न रोचते ममेदृशं वचनम्, एषोऽहं तूष्णीं स्थितः । स्थातव्यमपि मया कुत्र ? शय्यायामेव । आर्य, शयनाधीनेन किमन्यदपि क्रियेत । कियत्कालं मामित्यं पर्यङ्कस्थमेव द्रष्टुमिच्छति भवान् । द्वित्रिदिनेभ्यः प्रतिपालितो मे पाददण्डः किमद्य शिल्पिनानीयते न वा । (सस्मितम्) नूनं शुश्रूषणपरायां निशादेव्यां नानुभूयते मया कष्ट-लेशोऽपि । सुखेन व्यतीतान्येतावद्दिनानि । किन्तु भवत्या अनुग्रहो-ऽप्यनतिक्रमणीयः । को नाम मधुरमितीक्ष्णदण्डं समूलं चूषति ।

निशा—अहो चाटुवचनपटुर्भवान् । तव सहवासत्रस्त इतः शीघ्रातिशीघ्रं पलाय्य प्रियजनसकाशं गन्तुमुत्कण्ठितोऽस्मीति स्पष्टं किं न कथ्यते ?

भास्करः—सम्यगनुमितम् । उक्तमेव पर्वतो यदि नायाति गन्तव्यः स्वयमेव सः ।

शान्ता—यत्किञ्चिदपि त्वया उक्तं, अशिञ्जिताप्यहमलमधिगतवती तदर्थम् । शृणुत सावधानं ममापि सुविचारितं विमर्शम् । यद्

यूयं सर्वे मनसि कृतवन्तस्तन्न कदाप्यहमनुमन्ये । ललिता
 सुधीरमुपेक्षेत् चेत्, अनेनापि न गन्तव्यं तस्या द्वारि । सा तु
 रूपयौवनमदोद्धता कामं विस्मरतु प्रतिज्ञातवचनानि । किन्तु तस्याः
 पलितशिराः पिता मामधिकतरं विस्माययति । प्रियवचनैः प्रथमं
 तावत् सुधीरं वशीकृत्य इदानीमित्थमवधीरितवान् । अत एवासी-
 न्ममाग्रहो युद्धक्षेत्रे गमनमनिवार्यं चेत् विवाहं परिसमाप्यैव प्रस्था-
 तव्यं सुधीरेणेति । किन्तु तदानीं सर्वैरेव दुराग्रहिणीत्यवहेलिताहम् ।

सुधीरः— न हि अक्क, यद्यस्मिन्नेवाहवेऽहं मृत्युना.....

शान्ता—(कर्णौ पिधाय) प्रतिहतममङ्गलम् । चिरं जीव वत्स ।

(वहिर्घण्टानादः)

भास्करः— निशे, पश्य क उपस्थितः ।

शान्ता— यो वा को वा भवेत् कृपया चायपानप्रबन्धायाहं न पुनराज्ञापयितव्या ।

सुधीरः— किन्तु, अक्क, मयाप्यभिलष्यत उष्णपेयम् । मध्याह्नपानं कदुष्णमिति
 न मे तृप्तये ।

शान्ता— विदितस्तवाशयः । यत्सत्यमिदानीं मम पाकसिद्धिर्न रोचते तुभ्यम् ।
 बाढम्, निशैव प्रसाधयेद् यथेच्छं पेयम् । सैवास्ति तव प्रियंकरी ।

(ततः प्रविशति द्रुतसंदेशपत्रहस्ता निशा)

निशा— प्रियं करोमि सुधीरमहाशय, भवत्कृते द्रुतसंदेशपत्रमेतत् । इष्ट-
 वृत्तं भवेत् ।

(सुधीरः सत्वरं पत्रं गृहीत्वा स्वयमेवोद्घाट्य पठति)

शान्ता— कस्य संदेशोऽयं सुधीर ?

सुधीरः— (सहर्षम्) अक्क, ललिता आगच्छति, अद्य, अधुनैव । पितुर-
 स्वास्थ्येनासीदवरुद्धा सा ।

भास्करः— सुधीर, अमिनन्दामि त्वाम् ।

सुधीरः— आर्य, युवयोराशीर्वादस्यैव फलमेतत् । एकाकिन्येव ललिता ह्यो
 बाष्पयानेन स्वस्थानात्प्रस्थिता । अस्मन्तूतनावासस्य मार्गं न जानाति

सा । आर्य, अवतरणस्थानात् तामत्रानेतुं स्वयमेव यातु भवान् ।
उपस्थिता तस्या आगमनवेला । नास्ति समयो विलम्बितुम् ।

भास्करः— का गतिः । मदृष्टिणी मम गृहाद्बहिर्गमनं नानुमन्यते । अपरं
च सुधीर, ललिता मार्गदर्शकं विना गृहमायातुमक्षमेति वृथावादः ।
वद तावत् प्रियवसतिमार्गणे कदापि कापि प्रिया स्खलति ?...
मा मामनुनय । एष गच्छाम्यहम् । तव छन्दानुवर्तिना मया भवि-
तव्यमित्यपि शान्ताया आदेशः । तेन निश्चिन्तो गच्छामि । त्वमपि
सज्जो भव स्वागताय । सुधीर, तव पाददण्डः प्रागेव आगमिष्यन्चेत्
सुखावसरः सुखदत्तरोऽमविष्यत् । किन्तु शिल्पिनो यदि समय-
परिरक्षणपरा भवेयुः क्व तेषां प्रतीक्षा प्रतिष्ठा वा । एवमपि का
हानिः । काष्ठपाददण्डस्थाने सम्प्राप्तस्तवावलम्बनाय सचेतनः
सुकुमारोऽन्य एव पाददण्डः । (प्रस्थातुमुद्यतः)

सुधीरः— (गाम्भीर्येण) आर्य, तिष्ठतु क्षणम् । शृणोतु... ललितायाः श्रवण-
गोचरो न करणीय एष विषयः ।

शान्ता— (साश्चर्यम्) किमिति ? सुधीर, किं वदसि ? कथमद्यापि त्वया
ललिता न ज्ञापिता तव विपदवृत्तान्तम् ।

सुधीरः— शोकाकुला भवेदिति न मया पत्रे लिखितम् । (आर्जवेन) तथापि
युष्माभिर्न कैरपि सा निवेदनीया । अहमेव यथावसरं प्रत्यक्षं तां
विदितवेदितव्यां करिष्यामि ।

भास्करः— यथाभूतं शास्त्रैवागता भवेद् चेत् सुकरं भवेत् । युवयोर्द्वयोरपि
हितसाधनं...

सुधीरः— युज्यते यद्भवान् मन्यते । किन्तु, इदानीं भवता सा नैवावबोधनीया ।

भास्करः— बाढम् । तथैवास्तु । हर्षस्यावसरे मा गमो वृथा वैक्लव्यम् । प्रति-
जानामि मौनमुद्राम् । शान्ते त्वमपि वाचं संहर । अलं चिन्तया
सुधीर । भवतु तव कार्यसिद्धिः । गच्छामीदानीं पुनरागमनाय ।
(निष्क्रान्तः)

शान्ता— (सचिन्तम्) सुधीर, कथय किं कारणमेवं त्वया ललिता प्रतारिता ?
 किमयमप्रियस्य कालहरणोपायस्त्वया चिन्तितः । नास्ति चेत् तस्या
 दृढतायां ते विश्वासः तर्हि न किमप्यौचित्यं पश्याम्यस्मिन् व्याक्षेपे ।
 यदा कदाचित् तस्याः स्थिरभावस्य परीक्षा भविता । अतस्तस्याः
 प्रतिकूलनिर्णयमपि सोढुं त्वमिदं हृदयदौर्बल्यं त्यक्तुमर्हसि ।

सुधीरः— मा अक्क, नैतत्कारणं मम वृत्तगोपनस्य । परोक्षे कृत आघातोऽतीव
 दुःसहो भवेदिति समक्षमेव ललितां समाश्वासयितुकामोऽस्मि । त्वमपि
 जानासि कियती मृदुहृदया ललितेति ।

शान्ता— मृदुहृदया चेत् दृढवद्भानुरागा च चेत् किमिति परिणये विलम्बः
 कृतः । कासीत्तदा तद् मृदुहृदयं यदा त्वं युद्धाय प्रस्थितः ।

सुधीरः— प्रागेव याचितोऽहं तथा परिणयम् । अनुद्वाह्य मम गमनं कदापि
 नानुमतमासीत् तस्याः । किन्तु मयैव हठान्तिवारिता । अक्क,
 निष्कारणमेव ललितायामेष तव रोषः ।

शान्ता— नास्ति कोऽपि रोषः, तात । किन्तु न मम मनो विश्वसित्यासु महा-
 विद्यालयशिक्षितासु युवतीषु । प्रतिज्ञातपरिणयाभिरप्याभिर्विवाह-
 विधिसम्पादने किमिव चिरायते इति नाहं मूढमतिरद्याप्यवगन्तुं
 पारयामि । न तथा वाग्दानस्य बन्धनं यथा विवाहविधानस्य । अतः
 स्वच्छन्दमुक्तेद्वारं न स्यात् पिहितमित्येव भवति तासामेषा
 विचारणा ।

सुधीरः— मा मा । न खलु, ईदृशी मम ललिता ।

शान्ता— सत्यमेव विमूढाऽहमस्मिन् विषये । प्रीतिविवाहस्य न भिज्ञाप्येता-
 वन्मात्रं सुष्ठु जानामि यद् कस्मा अपि सकृदात्मसमर्पणं कृतवती
 नारी तस्यैव सुखदुःखयोरजीवनं सहभागिनी भवितुमर्हति । (दीर्घं
 निःश्वास्य) किं भावीति विकल्पनया कम्पितमिव मे हृदयम् । भवतु,
 कच्चान्तरं सजीकरोमि यावदायाति ललिता । इयमपि कक्षा...

निशे, नन्दिनि अत्रस्थान्युपकरणानि त्वमेव विरचय शीघ्रम् ।
तवावेक्षणे सर्वमस्ति सुसज्जमेव, तथापि (निशां निरीक्ष्य) अम्मो
किमस्वस्थासि निशे । निष्प्रभं ते मुखम् । अतिपरिश्रमस्यैव परिणाम
एषः । एहि नन्दिनि, स्वशयने कुरु क्षणं विश्रामम् । अहं करणीयं
सर्वं निवर्तयिष्यामि ।

निशा—नहि नहि । आर्ये, सर्वथा स्वस्थाऽहम् । अतिथिस्वागतसंविधाने
मा भूत् विलम्बः । गच्छतु भवती कार्यानुष्ठानाय । अहमप्यवेक्षे
किमत्र करणीयमिति ।.....(सस्मितम्) सत्यं कथयामि विस्तब्धा
भूत्वा यातु भवती निःशङ्कम् ।

(निःश्वस्य निष्क्रान्ता शान्ता)

मुधीरः—निशादेवि, कृपया देहि मे दर्पणम् । प्ररूढकेशश्मश्रूरहम्.....
कुत्र मे संस्कारसाधनानि ? (दर्पणं गृहीत्वा तस्मिन् स्वमुखं
विलोक्य) अथवा तिष्ठतु तावत् प्रसाधनम् । नास्ति समयः ।
इच्छामि केवलं धौतं चोलकवल्लम् । (निशया दत्तं वस्त्रं धारयि-
त्वा) कुत्र केशप्रसाधनी कंकतिका ? (निशया दत्तां कंकतिकां
गृहीत्वा केशरचनां कुर्वन् सस्मितम्) आयास्यते भवती मया ।

निशा—अतः परमन्तं यातो ममायासावसरः । शुश्रूषाया अधिकारिण्यधुनैवागत्य
भवतो मनोनुकूलं साधयिष्यति सर्वम् ।

मुधीरः—आ तावत् तु भवती एव मम शरणम् । कुत्र मम प्रकोष्ठघटिका-
यन्त्रम् । (प्रकोष्ठे तद् संस्थाप्य समयं निरीक्ष्य) अहो, सार्धपञ्च-
वादनवेला समुपस्थिता । मुहूर्तेनागन्तव्यं तया । निशादेवि, प्रावर-
णेनाच्छादय मे चरणौ.....नहि नहि.....चरणम्.....
(सोद्वेगं हसति) कुत्राद्यापि मे चरणौ । (बहिर्घण्टिकानादः)—
पश्य पश्य क आयातः ।

निशा—(खिन्नं हसित्वा) महाभाग, ललितादेवी वाहनेन आगमिष्यति न
पद्म्याम् । भवेदन्यः कोऽपि पादचारी ।

शान्ता—(ससंभ्रमं प्रविश्य) तव पाददण्ड आनीतः शिल्पिना । अपि प्रयुज्य पश्यसि समीचीनो वा न वेति ? तवानुज्ञां प्रतिपालयन् शिल्पी द्वारि तिष्ठति ।

सुधीरः—नहि, नहि, अवकाशो नास्त्यधुना ।

शान्ता—तत् किमत्रैव दण्डं निक्षिप्य तेन गन्तव्यं श्वः पुनरागमनाय ?

सुधीरः—अयुक्तमेतद् । प्रतिनिवर्तय दण्डमपि । पुनरायातु शिल्पी घटिका-
नन्तरम् । गच्छ अक्क, सत्वरमपसारय सदण्डं शिल्पिनम् ।

(निष्क्रान्ता शान्ता । दूरतो वाहनध्वनिः)

सुधीरः—(ससंभ्रमं) हा—निशादेवि, कृपया निगूह्य शिल्पिनम् । न भवेदेष ललितायाः शङ्कास्थानम् । गच्छ, शीघ्रं गच्छ—

निशा—अलं संभ्रमेण । निह्नुवे शिल्पिनं दण्डं च । किन्तु भवानपि ललिता-
देवीमचिरेणैव संज्ञापयतु भूतार्थम् ।

(निष्क्रान्ता निशा)

(पटावतरणम् । प्रथमदृश्यस्थो द्वारदेशः । ततः प्रविशति
बहिर्द्वारदेशात् दक्षिणतः शान्ता, वामतश्च निशा)

निशा—आर्ये, किं निर्गतः शिल्पी ।

शान्ता—स्वरितं निर्यापितो मया । अन्तिक एवास्ति तस्य किमपि करणीयम् ।
तत् समाप्य पुनरेष्यति घटिकार्धघटिकया ।

(वाहनावरोधस्य नादः)

शान्ता—अम्भो, सम्प्राप्तैव ललिता । (उपद्वारं गच्छति)

(ततः प्रविशति ललितयानुगम्यमानो भास्करः)

भास्करः—गृहाण चिरं प्रतिपालितं गृहस्तनमिदम् । तव हस्ते निक्षिप्यान्वृणो
भवामि सत्यशंसी च । (पुनर्बहिर्निष्क्रान्तः, अनुगच्छति निशा च)

ललिता—(शान्ताया चरणाभिवन्दनं कृत्वा) अक्क, अभिवादये चरणौ ।

शान्ता—चिरं जीव वत्से, सुखं जीव ।

ललिता—अक्क, क...क...

शान्ता—(सस्मितम्)—एहि, इतो अन्तःकक्षायां तवागमनदत्तदृष्टिरेव तिष्ठति सुधीरः ।

ललिता—अवशीकृताहं तातस्य मान्येन । एतावद्दिनानि तु, अत्रैव बद्धचित्ता केवलं शरीरेण तत्रस्थाऽऽसम् ।

शान्ता—चिरायितेति कष्टं, आगतेति तु प्रमोद एव । कश्चिदिदानीं कुशली ते पिता ।

ललिता—युष्माकं प्रसादेन भविष्यति तथा । चिन्तयैवाहारानिद्राविमुख आधिनेव व्याधिना गृहीतः । श्रुत्वा तु तत्रभवतः शुभागमनवार्ता मर्धमिव नीरोगो जातः । क्षीणतया स्वयमायातुमक्षमोऽपि मां बलात्प्रेषितवान् । अक्क, अपि गच्छेमाभ्यन्तरम् ?

शान्ता—तव पेटिका ?

भास्करः—(प्रविश्य) निशा वाहनादानाययति । कथमद्याप्यत्रैव तिष्ठति ललिता । सुधीरो नः प्रतीक्षमाणः सोत्कण्ठो मा भूत् । इतः, इतः (निष्क्रान्ताः सर्वे)

(पटोद्घाटनमनु प्रविशति यथापूर्वं शयनस्थः सुधीरः ।

मुहुर्तेन प्रविशति भास्करः, शान्ता, ललिता च ।)

ललिता—(द्वारतोऽवरुद्धकण्ठा)—सुधीर.....

(ललिता सोत्कण्ठापि स्तब्धा द्वाराभ्याशे सुधीरे बद्धदृष्टिः मौनं तिष्ठति)

भास्करः—सुधीर, एष ते मनोरथः साक्षादुपस्थितः । सावधानमभिमतरक्षणं विधेहि । कृतकृत्यस्य मम बहिर्गमनमिदानीं त्वमिव मद्व्यहियपि न प्रतिषिध्येत् । शान्ते, अनतिपात्यं तवापि महानसकार्यम् (प्रविशति निशा) एहि निशे, चिरान्न दृष्टा कापि सखी त्वया । स्वैरं गच्छेदानीं सखीगृहम् ।

शान्ता—नहि नन्दिनि, उष्णपेयं तु त्वयैव साधनीयम् । अन्यहस्तसिद्धं चाय-
पेयं न रोचते सुधीराय । तद् महानसमेव गच्छावः । अस्ति मयापि
किञ्चिदल्पाशनं भर्जनीयम् ।

भास्करः—बाढम् । तावदहमपि गतप्रत्यागतो भवामि । सुधीर, वर्धस्व अमि-
मतसंपादनेन । (निष्क्रान्ताः भास्करः शान्ता निशा च)

(ललिता ससंभ्रमं शयनपार्श्वमधिगम्य बाष्पाभिभूता भूमौ
जानुम्यामुपविश्य पर्यङ्कस्य पार्श्वोपान्ते शिरो निधाय मन्दस्वरेण
रोदति)

सुधीरः—(कम्पमानकरेण तस्याः, शिरः स्पृशन् अवबुद्धकण्ठः)—मा मा ललि,
दिष्ट्या पुनर्मिलितौ । किमिदानीं रोदिषि ।

ललिता—नहि नहि, नाहं रोदिमि । हर्षनिर्भरानन्दबाष्पैरर्चयामि प्रियचरणौ ।
एषा इसाम्यमृतसरसि मज्जितेव । सुधीः, मम तृषार्तनयनयोस्तृप्तिं
विदधातु त्वद्दर्शनम् । नूनं तव मार्गप्रतीक्षायां भयकातरहृदये-
नाकुलाहं कथमप्येकैकं शून्यमिव दिनमुन्निद्रां च निशां व्यतीतवती ।
दुःस्वप्नात्प्रतिबुद्धेवाद्यापि कम्पेऽहम् । प्रिय, अतः परमशरणां
मामेवं दैवाधीनां कृत्वा न कदापि गन्तव्यम् ।

सुधीरः—यथा त्वमिच्छसि तथैव भविता । नाहं पुनर्गमिष्यामि ।

ललिता—नूनमनुकम्पिताहं भागधेयेन । समवसितेऽपि समरे नाद्यापि सर्वं
प्रतिनिवृत्ताः । अहं तु भगवत्प्रसादेन पूर्वजन्मपुण्यफलं त्वद्दर्शन-
सुखमनुभवामि । जागरे स्वप्ने निद्रायां वा क्षणमपि यत्र हृदया-
दपसृतं तन्मम मनसि चिरारूढं साध्वसं सम्प्रति तव सान्निध्येन
विद्रावितम् । अक्षत-शरीरस्य तवागमनं स्वप्न एवेति विशङ्कमा-
नाऽहं पुनः पुनः तव पत्रपठनेनात्मानं प्रत्याययन्ती भूयो भूयो भय-
मुक्तेरानन्दमनुभूतवती । अद्य घन्याऽहं त्वां कुशलिनीं साक्षात्कृत्य ।
सुधीः, किं ते व्यथा । कति दिनानि व्याधितोऽसि । कथमद्यापि
शयनाधीनः, कस्ते व्याधिः ?

सुधीरः—न कोऽपि विशिष्टः ।

ललिता—अहो भाग्यम् । ततस्तु केवलं युद्धपरिश्रान्तस्त्वमिति मन्ये । इदानीमहमागता तव शुश्रूषणाय । अचिरेणैव स्वस्थो भूत्वा शयनं विहायास्मद्गृहगतः पुष्टिवर्धकाहारेण सुष्ठु व्यायामेन मनोविनोदन-केलिभिश्च पूर्ववदेव तेजोबलयुतो भविष्यसि । त्वच्चिन्तया क्षीय-माणस्तातोऽप्यावयोः सहवासेन स्वस्थः सम्पत्स्यते । तवात्रागमनं श्रुत्वा जानासि किं किं मया कृतमिति । अभिलषिततमं कन्दु-कक्रीडनं तवेति तव विरह एतावद्दिनान्युपेक्षितं कन्दुकक्रीडांगणं नूतनजालाद्युपकरणैः पुनः सजीकृतं प्रतिषायं तव विनोदनार्थम् । यदा कदाचिदेतत् ते चित्ताय न रोचेत चेत्, जलावतरणं नौका-विहारो, अश्वारोहणं, रम्यस्थानेषु स्वच्छन्दभ्रमणं वाऽस्तु ते आह्ला-दनायेति सर्वमपि यथोचितमायोजितम् । किमिति उदासीन इव प्रतिभासि ?

सुधीरः—अक्षमोऽहं तवैतान् छन्दानवलम्बितुम् ।

ललिता—हुम्—तावदेव यावन्न प्रकृतिस्थः । तदपि न दूरम् । न दृश्यते रोगातुरस्येव ते मुखकान्तिः । अम्मो, जानामि ते औदासीन्य-कारणम् । सुधीः, प्राप्ते त्वया विसर्जिते पत्रे त्वन्मिलनातुराऽप्यहं तातस्य कारणाज्ञागतेति मयि रुष्टस्त्वम् । किन्तु प्रतिदिनं पत्रं सम्प्रे-ष्यावेदितो मया तद्गतवृत्तान्तः । उत्तराभावे कियती मे चिन्ता भवे-दित्यपि त्वया न विगणितम् । किमिदं युज्यते रुष्टस्यापि तव ।

सुधीरः—तव तु पत्रमेकमपि नासादितं मया । अपि नूतनावासमिदमुद्दिश्य प्रेषितवती न वा ?

ललिता—हा धिक् । त्वया निर्दिष्टमपि स्थानान्तरं हर्षोन्मत्तमानसाऽहं पत्र-प्रेषणसमये कथमिव विस्मृतवती । क्षमस्व दयित, सत्यमेव त्वद्-रोषणार्हाऽहम् । किन्तु महतोऽस्यापराधस्य परिमार्जनमिदानीमेव करोमि त्वत्सेवापरायणीभूत्वा । अहो घन्याऽहम् । सुधीः, नहि त्वं

तावदवधारयसि मम सौभाग्यस्य परां काण्ठां यावन्नावगच्छसि मम
सखीगतं दैवदुर्विलसितम् । वाग्दत्तायास्तस्या वल्लभो वरः सम-
राङ्गणात् प्रत्यागतः किन्तु लूनहस्तः । अस्यास्तापस्या दशा दयनीया
संजाता, यतोऽनुरुद्धेनाऽपि तस्याः पित्रा प्रतिषिद्धस्तेन सह परि-
णयः । चिरकाल-शोक-संतप्ताऽप्यन्ते जनकाश्रया केनाप्यन्येनैव
वरेण परिणीता साद्यापि खिद्यते । किन्तु शनैः शनैरुद्धृतविषाद-
शल्या निवृत्ता भविष्यतीत्याशंसे ।

सुधीरः—वृत्तप्रणयिनि दैववशात् संवृत्तेऽपि हस्तहीने स्वेच्छया विवाहवचन-
बद्धायास्तस्याः किं युक्त इत्थं विसंवादः ?

ललिता—किमन्यस्करोति सा वराक्री । अयं जन इव साऽपि पितुरेकमेवा-
पत्यम् । कथं सा पूजार्हस्य पितुरवज्ञां कर्तुमुत्सहेत ।

सुधीरः—तस्याः पित्राऽप्यनेन विश्वासघातेनानुचितमेवाचरितम् ।

ललिता—किन्तु सुधीर, इदमपि किं न विचारयसि । दुहितृवत्सलः स कथं
प्राणसमां पुत्रीं पाणिहीनाय दत्त्वा तामाजीवनमापन्मग्नां पश्यन्नातिं
प्रपद्येत । कस्मा अप्यन्यस्मै योग्यवराय प्रदाने, अस्पावधि दुःखि-
ताऽपि कालान्तरेण सुखभागिनी भवेदिति विमृश्यैव तेनैतत्
कृतम् ।

सुधीरः—ललिते, अहमपि तव सख्याः प्रणयीव करविहीनः क्षतपादो वा यद्या-
गमिष्यं किं त्वया कृतं भवेत् ।

ललिता—किमनया दुःसहेन वितर्केण । दिश्या तु त्वमक्षतशरीरः
प्राप्तोऽसि ।

सुधीरः—एवमप्यस्ति मम कुतूहलम् । क्षणमुत्प्रेक्षस्व संभावनाभिमाम् । यदि
त्वं तव वयस्यायाः स्थाने स्थापिता ततः किं करिष्यसि ? वद, वद
ललिते, मनसा कल्पयित्वा कथय तवावधारणम् ।

ललिता—यद्येवं, ततो मम तातस्यादेशोऽपि कल्पनीयो भवेत् ।

सुधीरः—बाढम् । पिता ने नानुमोदते पंगूभूतेन मया तव पाणिग्रहणम् ।
ततः किम् ।

ललिता—कठोरोऽसि त्वम् । अनपायां मामेवं भीषणे कल्पितगते पातयित्वा
किमाकुलीकतुमीहसे । अपेत, नाहं वदिष्यामि ।

सुधीरः—प्रतिनिवृत्तस्य मे प्रथमोऽनुनय एष परिहासे कृतः । अपि सुकरमपि
ममेप्सितमवमानयसि ।

ललिता—सुधीर कथं त्वमपि बालिशो जातः । क एष तव दुराग्रहः ।

सुधीरः—भवतु, एनं दुराग्रहं बालिशस्यैव कृत्वा कुरु मे कौतूहलविनोदनम् ।

ललिता—आः, ज्ञातम् । तातस्यादेशात्तवानुरागोऽतिरिच्यते सर्वथेति मम
मुखाद् निःसार्य प्रियवचनैरात्मानं श्लाघयितुकामोऽसि । किन्तु,
सुधीः, नाहं परिहासेऽप्यनृतवादिनी । न हि त्वं जानासि यदनयैव
विपत्संभावनया दिवारात्रं चिन्ताकुलाऽहं कियती भयत्रस्तासम् ।
निरन्तरमनयैव प्रश्नत्रिभीषिकया गृहीताऽहं बहुधालोचितवती ।
यद्यहं सत्यमेवेत्थं विपदापन्ना भवेयं तर्हि येन जनयित्रा यौवनेऽपि
स्वसुखमविगणय्याज्जन्मनो मातृविहीनाहं स्नेहेन संवर्धिता लालिता
च तं वृद्धावस्थं मत्सुखाभिलाषिणमाशाव्यतिक्रमेण कथं दुःखसागरे
मज्जयामि, कथं वा हृदि चिरारूढेन मत्प्राणायितेन कान्तेन त्वया
शाश्वतविप्रयुक्ता जीवितुमुत्सहे, इत्येतयोर्द्वयोर्विकल्पयोरन्यतरं पार-
यितुमक्षमया मया, आत्महत्यां विना न कोऽप्यपर उपायो दृष्टो
भवेत्—

(सुधीरः मूर्छां नाटयति)

हा—अत्याहितम् ।...सुधीः, सुधीः...विसंश इव जातः । किं
करोमि...अक्क, आर्य, परित्रायस्व...

निशा—(सत्वरं प्रविश्य)—किं-किमित्याक्रोशः । हा कष्टम् । अचेतनः
सुधीरमहाभागः । (जलमानयति)

सुधीरः—(लब्धसंज्ञः) न मेतव्यम् । स्वस्थोऽस्मि । क्षणं मूर्छाभिभूतोऽन्धतम-
सीव पातितः । ललिते कृपयापसर । निशे देहि मे पानीयम् ।
(जलं पीत्वा) ललिते, संत्रस्तासि मत्कारणादिति क्षमस्व । यदा-
कदाचिदित्यमेव मूर्छा मां बाधते । निशा तु जानाति तदुपायम् ।
ललिते, अपि विद्यते निशायाः परिचयः ? एषा मम भगिन्या
ननान्दा यया शुश्रूषणसंजीवन्या मृत्युमुखात् प्रतिनिर्वर्तिता मे प्राणाः
सैव मम वाग्दत्ता वधूः, मे भविष्यत्पत्नी...

ललिता—(कर्णयोर्दग्धेव) अहह, किमिदं श्रूयते ? सुधीर, अद्यापि किं चेतना-
हीन इव प्रलपसि ।

सुधीरः— नहि ललिते, लब्धचेतनोऽहं सुष्ठु विचार्य कथयामि ते भूतार्यम् ।
अवहितं श्रुणु । मम पत्नीपदवी त्वया भूषयितव्येत्यासीन्मे मनीषा ।
किन्तु दत्तावसराऽपि त्वं संकटकाले माधुपेक्षितवती । आगन्तव्ये
समये नागता । तव प्रतीक्षायां निराशितेन मया मार्गान्तरं कृतम् ।

ललिता—(साश्रुकण्ठा) किन्तु सुधीर, तव प्रतीक्षायामहं वर्षद्वयं व्यतीतवती ।

सुधीरः— किं ततः । मरणासन्नोऽहं त्वदागमनदत्तदृष्टिर्वावद् त्वया वञ्चित-
स्तावदनया दयितया जीवदानेन क्रीतोऽहम् । अनयैव रक्षितं मे
जीवनमतः परमस्या एवायत्कीकृतमिति युज्यत एव । यथा मया
त्वद्विक्तस्थानं अन्या स्थापिता तथैव त्वमपि मम स्थाने—

ललिता—(सक्रोधं) वाचं संहर । अनार्य, मया करणीयं न त्वयोपदेष्टव्यम् ।
(सवाप्यं) किमापन्मुक्तस्त्वमिदानीं स्नेहबन्धनादप्यात्मानं मोचयितु-
मिच्छसि ? (सक्रोधं) आहवे यथा मनुष्या हता तथैव किमवशिष्ट-
जीवितानां हृदयान्यपि हन्यन्ते ? (रुदन्ती) हा धिग् हतभागिनी माम् ।

निशा—ललितादेवि...

सुधीरः—(कठोरस्वरेण) निशे, न त्वया किंचिदप्यावयोर्विषये व्यवहर्तव्यम् ।
कियन्तं कालमतिपातं सहेतैष विषयः ? कदाचिरकरणीय उद्भेदे
किं विलम्बेन ।

ललिता—दुष्ट, कृतघ्न, कथं न लज्जसे कैतवेन ? मामनागसमित्थं प्रहृत्येमां
कुरूपां कुब्जां—

सुधीरः—तूष्णीं भव । नाहं श्रोतुकामो स्ववध्वा निन्दाम् । तस्या हृदयं
परममधुरं—

ललिता—(स्वयंग्रयम्)—यथा तथा सिद्धं पेयमपि । मूढाऽहं न तदा गृहीत-
वत्यक्वचनानामभिप्रायम् । अन्यसिद्धं पेयं न रोचते सुधीरायेति ।
(सकरुणं) अक्का अपि यदि वेत्ति सर्वं तर्हि किमिवाहं सर्वैरेव मिथ्यो-
पचारवचनैरिस्थं विप्रलब्धा ? किं कारणमेष वज्राघातः पत्रमारोप्य
मयि न कृतः । मामत्राहूय शतधा मम हृदयस्येदं विदारणं—
(सक्रोधं) एषोऽप्यस्याः कुटिलहृदयाया एव परामर्शो भवेत् । बहि-
रिवास्या अन्तःकरणमपि कृष्णवर्णमेव—

सुधीरः—निशे, अश्राव्यमपलपन्तीमिमामपनय । बहिर्मार्गमादिश—

ललिता—(सक्रोधम्) न कोऽपि मां मार्गं दिशेत् । यथा स्वयमेकैवागता
तथैव एकाकिनी स्वयमितो निर्गच्छामि । (रुदन्ती) किन्तु, आयागत्या
मया सहासीन्मे प्रेमपरिपूर्णं हृदयम् । स्फुटितस्य तस्य सहस्रखण्डा-
नत्रैव विकीर्य निवर्तामीदानीं रिक्ताहमेकाकिनी । क यामि हत-
भागिनी । हा हतास्मि ।

(निर्गच्छन्ती रुदन्ती ललिता द्वारि प्रविशन्त्या शान्तया
निरुद्धा) ।

शान्ता—ललिते, बहु विलम्बितं मया । उपविश वत्से, आस्वादय किञ्चि-
दुष्णभोज्यम् । शान्तासि, चायपानेन सह—

ललिता—(सक्रोधम्) चायपानम् ? धिग् धिग्, इतो जललवमपि नार्हति
मम मुखस्पर्शम् । (सकरुणं) अक्क, कथं त्वयाप्यहमेवं निष्करुणं
प्रतारिता ? लोकेऽस्मिन् विश्वासोऽपि कस्मिन् क्रियेत ? न कोऽपि
प्रत्ययार्हः । (रुदन्ती ससंभ्रमं निष्क्रान्ता)

शान्ता—हा कष्टम् । ललिते—वत्से—कुत्र प्रस्थिता (अनुगन्तुमुद्यता)

सुधीरः—(जडस्वरेण) अक्क, तिष्ठ, तिष्ठ, गच्छतु सा ।

शान्ता—किमिति ? किमापन्नम् ।

सुधीरः—दैवस्य दुर्विलसितम् ।

शान्ता—कथमिव—

सुधीरः—जातो भाग्यनिर्णयः ।

शान्ता—किं विवक्षसि सुधीर ? अपि ललितया प्रत्यादिष्टोऽसि ? धिक् कदर्याम् ।
प्रागेव मया दृष्टमेतद्भावि । धिगेतासां विश्वविद्यालयशिष्टाम् ।
धिगनभिजातमुलमे प्रेमाभिनय-नैपुण्येऽभिविनीताम् । एषा निर्म-
त्स्यारभ्येनामनार्याम् । (गन्तुं प्रवृत्ता)

सुधीरः—विरम, अक्क, प्राणशपथेन त्वां निवारयामि । मा प्रकाशय किंचि-
दपि । न तथा ज्ञातव्यं याथार्थ्यम् ।

शान्ता—(साश्चर्यम्) कोऽभिप्रायः ? सुधीर, किं त्वया ललितायै न निवेदितः
स्वपादक्षयः । प्रमत्तोऽसि सुधीर—

सुधीरः—दन्तुमर्हसि, अक्क ! याचेऽहं बद्धाञ्जलिः । अज्ञानवृत्तान्तैव यावु
ललिता । मा व्याहर हृदयमर्मच्छेदेन निर्मथ्यमानमतिरहंमिदानीं
न किञ्चिदपि प्रष्टव्यस्त्वया । गच्छेदानीमितः । एकान्ते स्थातु-
मिच्छामि । अनुकम्पनीये मयि मा रोषं कुरु, इमामेव भिक्षां त्वत्तो
याचे (कराभ्यां मुखमावृत्य निःश्वासितं)

शान्ता—(शिरसि स्पृष्ट्वा) मा तात, कुतो रोषस्त्वयि संभाव्यते । अपि नाम
न प्रज्वलेन्मम क्रोधदहनस्तव दुःखदवशुं दग्धुं, न प्रवहेद् वाष्पवारि
तवैव शोकानलं शमयितुम् । त्वत्कृते किमस्त्यकरणीयं मे ।

सुधीरः—(तस्या वदने दत्तदृष्टिः) यद्येवं, अस्ति मे अन्यदपि प्रार्थनीयम् । इतः
शोकोपहता ललिता न जाने क्व गता । अविचार्य मा कुर्यादकरणीयं
किमपि । तां समाश्वासयितुमार्यमनुप्रेषय । केनापि सहाया
कृत्वा वाहने संस्थापनीया, मां च कुशलिनं मन्यमानैव पितुः सकाशं
प्रापणीया । अक्क, प्रसीद, कुरु मयीममनुग्रहम् ।

शान्ता—हा कष्टम् । मादृशीनां मृत्पिण्डमतीनां दुर्बोध एष नवयुगयुगमस्य
 प्रीतिपथः । अहं तु वराकी तवेदं वैक्लव्यमुद्धाटितनयनाभ्यां
 पश्यन्त्यपि तत्प्रतीकाराक्षमा । अनन्यगतिका किमन्यत् करोमि ।
 यथेच्छसि तथा भवतु । (अश्रूणि प्रमृज्यन्ती निष्क्रान्ता)

(सुधीरः शयनीये मुखमपवार्य दीर्घं निश्वासिति)

निशा—सुधीरमहाभाग—

सुधीरः—निशे, क्षमस्व माम्, येन तव नाम्नो दुःखपयोगः कृतः । अवसरे
 सम्प्राप्ते किं कर्त्तव्यमूढतया विवेकशून्योऽहं यन्मुखान्निष्ठं तदु-
 क्तवान् । न कोपः कार्यो हतदैवकेऽस्मिन् ।

निशा—नहि सुधीर, मम नाम्नः कोऽन्यो भवेन्महत्तरः संमादरः ।

सुधीरः—विकलाङ्गस्य वधूपदे नियोजनमिति क एष आदरः ।

निशा—मैवमात्मावमाननं करोतु भवान् । विकलाङ्गस्यापीदृशस्य दुर्लभनररत्न-
 स्य पत्नीपदं या भाग्यवत्यारोहति सफलं तस्या जन्म ।

(नेपथ्ये ललितायाः शब्दः—“अक्क” इति)

सुधीरः—अहो । निशे, ललितायाः शब्दः श्रूयते । त्वरस्व, पश्य किं निमित्तं
 प्रतिनिवृत्ता । गच्छ, निवारयैनाम् ।

(निष्क्रान्ता निशा)

(पटावतरणम् । पूर्ववत् द्वारदेशः । बहिर्द्वारेण प्रविशति
 सोत्कण्ठा ललिता)

ललिता—(सोत्कण्ठं) अक्क-अक्क...

(वामतः प्रविशति शान्ता)

शान्ता—(साश्चर्यं) ललिते...

ललिता—अक्क, इतो निर्गत्य दुःखाकुलाहं पदात्पदमपि गन्तुमक्षमा यावद्
 गृहाम्याश उपवनद्वारि विसंज्ञेवोपविष्टा तावदेव पाददण्डमेकं करे
 कृत्वा गृहामिमुखमागच्छन् कोऽपि मम दृष्टिपथे आयातः । पृष्ठो

मयानुत्तर एव निवृत्त्य चलितः । वद, वद किं स पाददण्डः सुधीर-
कृते तेनानीतः ।

(शांता दृष्णीं स्थिता)

ललिता—(आकुलीभूय) किं मौनीभूतासि अक्क, कथय—किमर्थं मामा-
तामार्ततरां करोषि । किं सुधीरः चरणेन हीनो जातः ।

शान्ता—तव प्रश्नस्य प्रतिवचनं दातुमक्षमाऽहम् । शपथेन निरुद्धास्मि ?

ललिता—केन । सुधीरेण ? अम्मो, ज्ञातम् । पत्रवृत्तान्तप्रत्ययेनाश्वस्ताह-
मानन्दनिमीलिताक्षी न दृष्टवती सुधीरस्य कपटवचनानां
विशदमपि याथार्थ्यम् । किन्तु तस्यापरप्रस्तावे तु मम मनोऽद्यापि
संशयमेव गाहते ।

शान्ता—कथमपरः प्रस्ताव इति ।

(प्रविशति निशा)

ललिता—निशे त्वमपि मासुपकुर्व ममसंशयच्छेदेनेन । किं त्वं सत्यमेव
सुधीरस्य वधूर्भाविनी ?

शान्ता—किं ब्रूषे ? निशा सुधीरस्य वधूरिति ? कः कथयति ?

ललिता—कोऽन्यः ? सुधीरः । वद निशे, यदि त्वमपि प्रमाणयसि तद्वचनं
तर्हि त्वत्सक्रान्तद्वयं तमवधार्यास्मिन्नेव क्षणे निर्गच्छाम्यपुनरा-
गमनाय । नाहं युवयोः सुखाधिगममन्तरयामि ।

निशा—(अवरुद्धकण्ठा) नहि नहि ललिते, पङ्क्तुत्वे पतितेन सह प्रसह्य तव
जीवनयापनं मा प्रसज्येदिति किमपि मनसि कृत्वा सुधीरेण छलः
कृतः ।

ललिता—सुधीर...(सरमसमन्तःकक्षां प्रति धावति ।)

शान्ता—निशे, धन्यासि । महान् खलु तव स्वार्थत्यागः । अमृतकलशः कर-
तलगतोऽप्यन्यस्यै प्रदत्तस्त्वया ।

निशा—अमृतकलशोऽयमन्यस्या एव । न्यास इव क्षणमात्रं मम हस्ते
निक्षिप्तः । नाहं तस्याधिकारिणी ।

शान्ता—भवेच्चेत् सर्वदर्शी खलु भगवान्, अस्य पुण्यस्य फलं ननु लप्स्यसे वत्से ।

(निशा सावेगं निष्कामति । निःश्वस्य निष्कान्ता शांता ।)

(पटोद्घाटनमनु प्रविशति पर्यङ्कस्थः सुधीरः, समीपस्था ललिता)

ललिता—सुधीः, आवयोरनेन प्रमादेन द्वावप्याजीवनमार्तिमग्नौ कथमिव चिरमन्तर्दहन्तौ अधारयिष्यावेति मे हृदयमद्यापि कम्पते । पूर्व-
सुकृतेनैव परित्रातौ स्वकरेण विरचितादस्माज्जीवन्मरणात् । निष्क-
रुणोऽसि मामित्थं वञ्चयित्वा.....

सुधीरः—(सस्मितं) किन्तु ललि, त्वयैवोक्तं विकलाङ्गेन सह विवाहाद् मरणमेव वरमिति ।

ललिता—मा मा । अविचार्य तत्खलु भणितम् । इदानीमनुभवेन पूतं मनस्तु अन्यदेव मन्त्रयति । कल्पितानि व्यवहर्तव्यानि सारहीनानि एव यावन्नानुभवपथमवतरन्ति । मनसा संकल्पितस्य परीक्षा साक्षात्प्रसङ्गे-
नैव भवति । इतो प्रनष्टसर्वस्वं निवृत्तया मयाऽनुभूतं स्वजीवन्म-
रणम् । त्वया शश्वद्विरहिताऽहं न जीवितं धारयितुं पारयामि न
वाऽत्मानं प्राणैर्विद्योक्तमित्यनुभवेन सहसा सम्यक् शिक्षिताऽहम् ।
अन्धो वा पङ्गुर्वा यथासि तथैव मामक्रीनो भवेरित्येवासीन् मम
चिरारूढाभिलाषः । मनसि निरन्तरं प्रार्थितमप्येतन्नाद्यावधि
सम्यक् प्रतीतं मया । किन्तु, असम्पन्नेऽपि परिणये आवयोर्जीवनं
मियो निगडितमित्येष प्रत्ययोऽनेनाघातेन साक्षात्कारितः । सुप्त-
भावना अद्य बलाज्जागरिताः ।

सुधीरः—किन्तु ललि, यदि तव पिता पङ्गवे वराय.....

ललिता—पङ्गुरेवास्तु मे वरो यो मम प्राणेष्वप्यधिकः । तातभयमपि काल्प-
निकमेव । अन्यच्च, तातस्यापि न शक्तिर्मां निवारयितुम् । यदि
सावित्र्या अल्पायुषिवरे दृढभावो न केवलं तस्याः पितर
मपितु यमराजमप्यनुनेतुमलं ततो ममानुरागो मत्सुखैकचित्तं तातं
किं प्रसादयितुं न शक्नोति ? अथ चातः परं न जपनीयं पङ्गुः

पङ्कुरिति । अहमस्मि द्वितीयः पाद एकचरणस्य ते । भवामि वीर-
वरस्य तव सजीवः पाददण्डः पुण्यभागिनी च ।

(नेपथ्ये शांतायाः सुधीर इति शब्दः)

ललिता— (ससंभ्रममुत्थाय द्वारदेशं गच्छन्ती) प्रविश अक्क, किमापन्मुक्तां
मां न सभाजयसि ?

शान्ता— सानन्दं हृदयेन त्वामभिनन्दामि । मिष्टान्नेनेदानीं तत् त्वन्मुखं
पूरयामि येन जलकणस्थापि स्पर्शोऽत्र प्रतिषिद्धः । वद, इदानीं
चायपेयं पास्यसि वा न वा । (हसन्ती) सुधीर, नाहं तव शपथा-
तिगा । किन्तु पालितप्रतिज्ञायामपि मयि तव वाचालेन पाददण्डेन
गोप्यं स्फोटितमेव ।

ललिता— अक्क, पठितमितिहासे मया—शिवराजगुरुणां समथरामदासानां
पाददण्डस्याद्भुतसामर्थ्येन प्रस्तरखण्डात् प्रवाहिता जलनिर्भरि-
णीति । तथैवानेनाद्भुततरेण पाददण्डेन मे शुष्यमाणजीवने उन्ना-
विता प्रेमामृतधारा । अक्क भवादृशानां गुरुजनानामाशीर्भिः
संभाव्यते सकलविपन्निवारणम् । युष्मच्छत्रछायायां सुधीरस्य चिकि-
त्सालयोद्धाटनयोजना.....

(प्रविशति विषयणं हसन्ती निशा)

ललिता— इतः, इतः निशे, एहि मत्समीपम् । (हस्तेन तां गृहीत्वा) त्वं
मम पूज्या भगिनी मां परिष्वजस्व । शृणु, सुधीराय ममानुरोधोऽस्ति
तस्य नूतनचिकित्सालये शुश्रूषाविभागस्तवैव हस्ते स्थापनीय इति ।

निशा— मद्दर्शनेनैव मूर्च्छिष्यन्ति रोगिणः ।

ललिता— नास्ति काऽपि चिन्ता । तव हृदये संभृतो निधिरमृतस्य मृतानामपि
संजीवनाय भविष्यति किं पुनर्मूर्छितानाम् । त्वं यथा सुधीरस्य प्राण-
दात्री तथैव सुधीरं मह्यं समर्प्य ममापि जीवदात्री संभृता । निशे,
कथं तवानृणा भवामि ।

निशा—(सलज्जम्) अक्क, वितराम्यहमल्पाहारम् । आसनेऽत्र विश्रमस्व क्षणम् ।
 (पेयपात्रं ललिताया हस्ते निक्षेप्तुकामा)—ललिते, यच्छेदं
 सुधीराय ।

ललिता—(सस्मितं) नहि, नहि, तवैव हस्ताद् रोचते सुधीराय । अहमप्य-
 भिलषामि तव हस्तान् मधुरं पेयम् ।

(ततः प्रविशति—भास्करः)

भास्करः—अहो, इत्थं चिरायितेऽपि मयि नाद्यापि समापितं चायपानम् ।
 नारीत्रयवार्तालापे का गणना समयस्य ।

शान्ता—नहि जानासि महतो नाट्याभिनयदर्शनाद् वञ्चितोऽसीति ।

भास्करः—कथमत्र नाट्याभिनय इति ?

शान्ता—स्वार्थत्याग एतत्त्रिभिरहमहमिकया स्पर्धितम् ।

भास्करः—ततस्ततः ?

शान्ता—ततो निर्णयस्तु सुधीरस्य पाददण्डेन कृतः । पारितोषिकरूपेण
 पतिं प्राप्तवती ललिता—

सुधीरः—(सस्मितम्)—किंतु पङ्गुमेवेति न खलु स्पृहणीयं पारितोषिकम् ।

ललिता—अक्क, नावधारितं कियान् लाभः पङ्गुपतिप्राप्तेरिति । पतिः पलाय्य
 पुनः पुनर्बहिर्भ्रमेदित्यस्याश्रिन्ताया अपहारः किं नाभिलषणीयः ।

भास्करः—शान्ते श्लेषवचनानभ्यस्तं मां त्वमेव किञ्चित् स्फुटं वक्तुमर्हसि ।

शान्ता—शृणु तर्हि.....

ललिता—अपेहि अक्क । आर्य, परिहासवचनानि न परमार्थेन गृह्णातु । वरमा-
 स्वाद्यतां मिष्टभोज्यमेतत् ।

भास्करः—(मिष्टान्नमदन्)—मिष्टान्नेन मुखमिव गीतेन श्रोत्रमपि
 पूरयितव्यं, इच्छसि चेन्मम वाग्विरामम् । ललिते, चिरान्न श्रुत-
 स्तव मधुरकण्ठात् स्वरविलासः । श्रावय गीतमेकम् ।

ललिता—किमेकमेवेति । यावदार्यः श्रोतुकामस्तावद् गायामि । न केवलं

कण्ठेन, हृदयतन्त्र्यापि । अद्य मम हृदयं संगीतमयमिव, नृत्यमयमिव संजातम् ।

(गायति) :—

(गायति) :—भैरवी त्रितालः

नन्दनं प्रियरञ्जनम् । मङ्गलं प्रभुवन्दनम् ॥

मञ्जुमधुरमञ्जीरशिञ्जितं मानसहंसीविभ्रमम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ १॥

पयोदगर्जितमृदङ्गवादनमत्तमयूरसुनर्तनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ २॥

कदम्बचम्पकवकुलालम्बितकुन्दमालतीमण्डनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ३॥

मन्दसमीरणमुखरितवंशं निकुञ्जलतिकान्दोलनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ४॥

इन्दीवरमकरन्दमदकलं मिलिन्दालिमधुगुञ्जनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ५॥

वसन्तकेतरसालमञ्जरी-मञ्जुलकोकिलकूजनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ६॥

इन्दुबिम्बमभितो गगनाङ्गणतरलतारकारङ्गणम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ७॥

सर्गनृत्यसङ्गीतसङ्गतं हृद्द्वीणासंवादनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ८॥

हरिचरणार्चनचन्दनचर्चित-नतशिरसाञ्जलिबन्धनम् ।

प्रभुवन्दनं प्रियरञ्जनम् ॥ ९॥

(पटावतरणम्)

(इति शम्)

